

інтерпретації березанського письма Ахиллора // ВДИ. — 1975. — № 3. — С. 133—149.

³ Крижицький С. Д., Бураков А. В., Буйських С. Б. і др. К історії ольвійської сільської округи // Исследования по античной археологии Северного Причерноморья. — Киев, 1980. — С. 3—18.

⁴ Там же. — С. 4; Рубан В. В. Типы античных памятников правобережья Бугского лимана // Актуальные проблемы археологических исследований в УССР: (Тез. докл. Респ. конф.). — Киев, 1981. — С. 73.

⁵ Штительман Ф. М. Поселения античного периода на побережье Бугского лимана // МИА. — 1956. — № 50. — С. 261—263; Капошина С. И. О скифских элементах в культуре Ольвии // МИА. — 1956. — № 50. — С. 154, 211; Граков Б. Н. Термин *υβολαι* и его производные в надписях Северного Причерноморья // КСИИМК. — 1947. — Вып. 16. — С. 82; Ильинская В. А., Тереножкин А. И. Скифия VII—IV вв. до н. э. — Киев, 1983. — С. 195—198 и др.

⁶ Доманский Я. В., Марченко К. К. Некоторые вопросы античной истории Нижнего Побужья // 150 лет Одесского археологического музея: (Тез. докл. юбил. конф.). — Киев, 1975. — С. 120—121; Марченко К. К. Модель греческой колонизации Нижнего Побужья // ВДИ. — 1980. — № 1. — С. 131—143; Марченко К. К. Сравнительная характеристика двух поселений Нижнего Побужья позднеархаического периода — Старая Богдановка 2 и Куцуруб 1 // Проблемы исследования Ольвии: (Тез. докл. семинара). — Парутино, 1985. — С. 50—51; Соловьев С. Л. К вопросу о греко-варварском взаимодействии в Нижнем Побужье во второй половине VII—VI вв. до н. э. // Проблемы исследования Ольвии: (Тез. докл. семинара). — Парутино, 1985. — С. 78—79.

⁷ Крижицький С. Д., Русяева Г. С. Найдавніші житла Ольвії // Археологія. — 1978. — № 28. — С. 3—25; Крижицький С. Д. Ольвія: Історико-архитектурно-строит. комплекс. — Киев, 1985. — С. 57—69.

⁸ Крижицький С. Д., Бураков А. В., Буйських С. Б. і др. К історії ольвійської сільської округи. — С. 5.

⁹ Буйських С. Б. Работы в селской округе Ольвии // АО 1983. — 1985. — С. 264.

¹⁰ Буйських С. Б. Отчет о раскопках поселения Чертоватое VII в 1983 г. (Раскоп II) // НА ИА АН УССР. — 1983/31 д. — С. 3 сл.; Буйських С. Б. Отчет о работах Приморского отряда Периферийной экспедиции в 1984 г. (Раскоп II) // НА ИА АН УССР. — № 1984/29. — С. 7—24.

¹¹ Буйських С. Б. Отчет о работах Приморского отряда Периферийной экспедиции в 1984 г. (Пятуно № 36) // НА ИА АН УССР. — № 1984/29. — С. 24—52.

¹² Буйських С. Б. Некоторые итоги изучения ольвийской хоры // Проблемы исследования Ольвии // Проблемы исследования Ольвии: (Тез. докл. семинара). — Парутино, 1985. — С. 8.

¹³ Буйських С. Б. Исследования Бейкушского поселения // АО 1985. — 1987. — С. 312—313; Русяева Г. С. Бейкушське поселення VI—V ст. до н. е. // Матеріали XIII конф. Ін-ту археології АН УРСР. — К., 1968. — С. 220—222; Русяева Г. С. Культові предмети з поселення Бейкуш поблизу острова Березань // Археологія. — 1971. — № 2. — С. 22—29.

¹⁴ Отрешко В. М. О плотности застройки населенных пунктов Нижнего Побужья в VI—V вв. до н. э. // Проблемы исследования Ольвии: (Тез. докл. семинара). — Парутино, 1985. — С. 62—63.

¹⁵ Там же. — С. 63.

¹⁶ Буйських С. Б. Некоторые итоги изучения... — С. 8.

¹⁷ Крижицький С. Д., Русяева Г. С. Найдавніші житла Ольвії. — С. 24.

¹⁸ Буйських С. Б. Некоторые итоги изучения... — С. 8.

¹⁹ Онайко Н. А. Арханчеський Торик. Античний город на северо-востоке Понта. — М., 1980. — С. 117—118.

²⁰ Кругликова И. Т. Киммерик в свете археологических исследований 1947—1951 гг. // МИА. — 1958. — № 85. — С. 234 сл.

²¹ Крижицький С. Д., Бураков А. В., Буйських С. Б. і др. К історії изучения... — С. 3 и др.

²² Там же. — С. 5 и др.; Рубан В. В. Типы античных памятников... — С. 73; Буйських С. Б. Некоторые итоги изучения... — С. 8.

М. В. СКРЖИНСЬКА

Про історичні уявлення ольвіополітів

Грецькі колоністи в VI—V ст. * добре знали точну дату заснування поселень на Березані та в Ольвії. За відомими в наш час писемними джерелами — запис Євсевія про заснування Борисфена в 647 /6 р./, з одного боку, та археологічними дослідженнями поселення на Бере-

* Всі дати відносяться до періоду до нашої ери.

зані, найдавнішого в Північному Причорномор'ї, з іншого, — видно, що знайомство і освоєння греками земель у Нижньому Побужжі почалися у VII ст.⁴ Але з твору Геродота випливає, що в уявленні ольвіополітів зв'язок їх земель з Елладаю почався кількома століттями раніше. Йдеться про міфічну історію, яка для греків була такою ж реальною, як і події недавнього минулого. Прометей, Ясон, Ахілл чи Геракл були для них такими самими історичними особами, як Солон чи Перікл. Наприклад, «Порівняльні життєописи» Плутарха відкриваються оповідями про життя Тесея й Ромула, а далі йдуть біографії реальних видатних греків і римлян — таких, як Перікл, Арістід, Катон, Цезар.

Для греків було властивим різні країни й народи пов'язувати з власною історією міфічних часів. Це здійснювалося за допомогою міфічних переказів і використання народної етимології, топонімів і етніконів². Прикладами такого роду насичені монологи Прометея в одноіменній трагедії Есхіла. Походження назв Боспор Кіммерійський (ст. 759) та Іонійська затока (ст. 857) пояснюються спогадами про блукання Іо, котра від шлюбу із Зевсом дала життя Елафові, родоначальникові чорношкірого населення Нільської долини (ст. 849—850). Тому для реконструкції уявлень греків про історію заселення Нижнього Побужжя та Подніпров'я слід звернутися до топоніміки й міфів, що побутували серед ольвіополітів.

З географічних назв для нашої теми важливим є топонім Ахіллів Дром (сучасна Тендрівська коса). Перша писемна згадка про нього збереглася у Геродота (IV, 55, 76), що дає можливість вважати його одним з найдавніших ольвійських топонімів. Походження цієї назви пояснюється пізнішими записами, які відбивають два варіанти давнього міфа. На цьому місці Ахілл після перемоги над ворогами на Понті змагався з товаришами (Mela, II, 5) або тут переслідував Іфігенію (Schol. Dion Perieg. 306). Таким чином, Тендрівська коса, що входила до складу Ольвійського поліса, в уяві ольвіополітів пов'язувалася з якимось епізодом з життя героя.

Ще в VII ст., у початковий період колонізації північних берегів Понту, зародилося уявлення про перебування Ахілла на землях Нижнього Побужжя й Подніпров'я. На це вказує єдиний збережений вірш з гімна Алкея, який писав на рубежі VII—VI ст. Звертаючись до Ахілла, поет назвав його «володарем скіфської землі» (Ἀχιλλεὺς, ο γαῖζ Σκυθικαῖζ Μεδειῖζ — fr. 14 D Zobel-Page).

З творів давніх письменників і присвятних написів відоме визначення Ахілла як володаря присвяченого йому о-ва Левки, який знаходився поблизу гирла Дунаю (за уявленнями греків, біля берегів Скіфії) та славився храмом Ахілла і вважався обителлю душі героя. Піндар у четвертій Немеїській оді назвав Ахілла володарем «світлосяючого острова на Евксінському морі»³. На Левці знайдено граффіті першої половини V ст. зі словами Ἀχιλλῆ μεθεοντι Λευκηῖς; та сама формула присвяти була накреслена на постаменті статуї Ахілла, поставленої на Левці в IV ст. (IRE, I², № 326)⁴.

Однак Алкей під скіфською землею навіряд чи розумів маленький незаселений острівець, який скіфи ніколи не відвідували. Досить переконливою, на нашу думку, є інтерпретація слів Алкея, найдетальніше обгрунтована Х. Хоммелем: поет мав на увазі узбережжя Дніпро-Бузького лиману, де з найдавніших часів греки шанували цього героя⁵. Таке тлумачення підкреслюється і практикою авторів архаїчного періоду, які давали визначення грецьким колоніям за землею того народу, де вони знаходилися. Гекатей у своєму «Землеописі» назвав Керкенітиду скіфським містом, а фокейську колонію Массилію та її апоїкію Монойкос — лігурійськими містами⁶.

У Ольвії та на поселеннях її хори кількість пам'яток, пов'язаних з культом Ахілла, значно більша, ніж на території будь-якого іншого поліса Причорномор'я⁷. Граффіті VI—V ст. з ім'ям героя знайдені на

Березані, в Ольвії, на архаїчних поселеннях на Бейкушському місці й поблизу с. Велика Чорноморка⁸. Всі вони датуються принаймні кількома десятиліттями пізніше написання гімна Алкея. Але в його часи Борисфен на Березані вже існував, і вірш з гімна вказує на те, що культ Ахілла, відомий у Мілеті⁹, привезли до Північного Причорномор'я вже перші мілетські колоністи. Шанування героя на новому місці породжувало нові міфи про нього і зв'язки із землями, де оселилися греки. Існування цих міфів відбилося у гімні Алкея і в топоніміці (Ахіллів Дром) околиць Борисфена. Таким чином, греки вважали Ахілла володарем не лише острова Левки, а й присвячених йому земель на території Ольвійського поліса.

Ахілл, як і інші герої, жив, за поняттям греків, не просто в якісь віддалені часи, а в цілком певний хронологічний період. Перші грецькі історики — логографи — чимало зробили для приведення розрізних міфологічних сказань в стрункий часовий ряд. Особливо відзначився Гелланік, сучасник Геродота.

Серед хронологічних пошуків логографів важливе місце посідало визначення часу Троянської війни, а отже, і періоду життя її героя Ахілла. Ніхто не сумнівався в реальності цієї війни, описаної в багатьох епічних поемах, але в її датуванні існували певні розходження. Геродот спеціально цікавився хронологією Троянської війни і одержав, як йому здавалося, найбільш точні відомості про це у єгипетських жерців (II, 118); за сучасними нормами літочислення та війна сталася за 800 з лишнім років до написання праці історика, тобто в середині XIII ст. до н. е.¹⁰ За розрахунками Фуکیدіда, війна відбувалася століттями пізніше, оскільки він відносив дорійську навалу на Пелопоннес на час через два покоління після Троянської війни (I, 12, 3).

Невідомо, якого датування Троянської війни дотримувалися ольвіополіти, але в усякому разі вони вважали, що Ахілл побував на їх землях за кілька століть до заснування мілетської колонії.

У нас немає підстав вважати, що в Ольвії VI—V ст. були власні логографи¹¹, але з літературою подібного гатунку ольвіополіти були ознайомлені. Адже добре відомими є найтісніші зв'язки Ольвії з її метрополією Мілетом у початковий період існування колонії¹². Мілет же, за античною традицією, був батьківщиною іонійської історіографії. Його першим представником вважався Кадм Мілетський, автор твору про заснування Мілета. Найбільш знаменитим серед грецьких логографів був також знатний громадянин Мілета Гекатей.

За ольвійськими міфами, Ахілл був не першим грецьким героєм, який відвідав околиці майбутньої мілетської колонії. Згідно із записами Геродота (IV, 8—10), ольвіополіти вважали, що на незаселені землі Скіфії завітав Геракл. Під час сну таємно зникли коні Геракла, яких він довго розшукував, поки не прийшов до Гілеї, де в печері побачив дивовижну істоту: напівжінку, напівзмію. Змієнога дівка погодилася повернути коней Гераклові, якщо у неї від героя народяться діти. Таким чином з'явилося троє синів: Агафірс, Гелон і молодший Скіф. Коли Геракл залишав Скіфію, змієнога богиня запитала його, як жити їх синам, коли вони стануть дорослими. Герой запропонував провести випробування: натягнути лук і оперезатися його поясом. Переможець повинен залишитися на батьківщині, а інші — покинути її. Перемогу здобув молодший, і він став родоначальником скіфів, а від старших братів пішли племена агафірсів і гелонів.

Багато сучасних дослідників вбачають у Гераклі героя місцевого міфа, який наділений грецьким виглядом, оскільки міф записали від греків¹³. Б. М. Граков назвав навіть конкретного скіфського героя Таргітая, якого у грецькій обробці підмінив Геракл¹⁴. В іранських джерелах знаходять божества, споріднені зі скіфською змієною богиною¹⁵.

Однак Геродот не випадково на початку і в кінці своєї оповіді двічі підкреслив, що це переказ понтійських еллінів (IV, 8 і 10 —

ταυτα δε Ἑλλήνων ος τον Ποντον ομμεοντες λεγουσι), на відміну від попередньої, записаної ним від скіфів (IV, 5—6). Локалізація дії в Гілеї, лісистій області на східному рубежі Ольвійського поліса, свідчить, що міф записано в ольвійському варіанті. У фольклорних розповідях для надання їм вірогідності нерідко зазначаються конкретні географічні пункти, добре відомі слухачам¹⁶. Лише для ольвіополітів згадка Гілеї мала живий сенс, тому що саме їм була добре відома ця область.

Геракл у міфі не заміщує якийсь скіфський персонаж, а являє собою виключно грецького героя, священний шлюб якого з місцевою богинею обґрунтував права греків на володіння землями в Північному Причорномор'ї¹⁷. Роль Геракла в міфі відповідає грецькій тенденції виводити родовід різних варварських племен від цього героя, який мандрував багатьма землями¹⁸.

У міфі пояснювалося походження трьох великих місцевих племен (скіфів, агафірсів і гелонів) у зв'язку з міфологічним минулим самих греків. Таке пояснення свого походження не могло виникнути у скіфів, тому що етногонічні перекази складаються в одноетнічному середовищі й самостійно у кожного народу¹⁹. Греки ж в одному міфі дали пояснення походження тих племен, з якими їм довелося вступити у відносини в Північному Причорномор'ї. Тут відбулося прагнення грецьких колоністів осмислити історію своїх сусідів у образах власної міфології (введення Геракла як родоначальника цих народів) і за типами оповідань, що склалися ще в Іонії. Імена родоначальників трьох народів виведені з їх етніконів. Моделлю для створення причорноморського міфа правив іонійський переказ про трьох братів Кара, Міса й Ліда, від яких пішли карійці, місійці та лідяни, сусіди малоазійських грецьких міст (Her. I, 171).

Геракл належав до покоління, що передувало героям Троянської війни, тобто був старшим від Ахілла на 30 чи 40 років (у цих межах давні визначили термін життя покоління). Таким чином, на згаданий час, тобто на початок XIII ст., ольвіополіти повинні були віднести зародження історії земель, якими вони володіли. До тієї пори ця область вважалася незаселеною (Her. IV, 8), потім її заселили скіфи, які вели родовід від Геракла й зміненої богині, а з VII ст. з'явилися греки, нащадки родоначальника місцевих племен. У міфологічному минулому греки бачили своє право на володіння землями в Північному Причорномор'ї. Це було характерним для грецьких колоністів і в інших частинах ойкумени. Наприклад, дельфійський оракул підтримав пораду Антіхара заснувати колонію на Сіцилії, оскільки існував переказ про те, що Геракл володів там Ерікінською областю, і вона по праву повинна належати його нащадкам (Her. V, 43).

М. В. СКРЖИНСКАЯ

Об исторических представлениях ольвиополитов

Резюме

На основании письменных источников, в которых сохранились записи мифов, бытовавших в среде ольвиополитов, в статье показано, что греки считали степи Северного Причерноморья незаселенными до XIII в. до н. э. Грекам было свойственно включать разные страны и народы в определенные отношения с их собственной мифологической историей, которую они не отделяли от реальной. Ольвиополиты полагали, что на будущей территории их государства и в его окрестностях первыми побывали греческие герои Геракл (в Гилее) и Ахилл (на Ахилловом Дроме). Они, по расчетам логографов и Геродота, жили в XIII в. до н. э., если даты перевести на наше летоисчисление. Геракл стал родоначальником местных племен, и таким образом с его времен начиналась история заселения земель Северного Причерноморья. Ольвийские мифы о Геракле и Ахилле играли важную роль в обосновании права греков на владение землями в Нижнем Побужье и Поднепровье.

¹ *Копейкина Л. В.* Особенности развития Березанского поселения в связи с ходом колонизационного процесса // Проблемы греческой колонизации Северного и Восточного Причерноморья. — Тбилиси, 1979. — С. 108; *Крыжицкий С. Д., Отрешко В. М.* К проблеме формирования Ольвийского полиса // Ольвия и ее округа. — Киев, 1986. — С. 11—12.

² *Доватур А. И.* Повествовательный и научный стиль Геродота. — Л., 1957. — С. 79.

³ *Толстой И. И.* Остров Белый и Таврика на Евксинском Понте. — Пг., 1918. — С. 6—23.

⁴ *Там же.* — С. 12; *Яйленко В. П.* Граффити Левки, Березани и Ольвии // ВДИ. — 1980. — № 2. — С. 84—85.

⁵ *Хоммель Х.* Ахилл — бог // ВДИ. — 1981. — № 1. — С. 56—57.

⁶ *Pearson L.* Early Ionian Historians. — Oxford, 1939. — P. 38.

⁷ Див. карту поширення культу Ахілла у Північному Причорномор'ї: *Русяева А. С.* Земледелільські культури Ольвии догетського времени. — Киев, 1979. — С. 128.

⁸ *Там же.* — С. 126—139.

⁹ *Roscher W. H.* Ausführliches Lexicon der griechischen und römischen Mythologie. — Leipzig, 1886. — Bd. 1. — S. 58.

¹⁰ *Гордзиани Р. В.* Изложение преисторических событий у Геродота // Acta conventus XI „Eigene“. — Wrocław, 1971. — S. 436—440.

¹¹ *Жебелев С. А.* Северное Причерноморье. — М.; Л., 1953. — С. 326.

¹² *Виноградов Ю. Г.* Милет и Ольвия: проблема взаимоотношений метрополии и колонии на раннем этапе // Проблемы греческой колонизации Северного и Восточного Причерноморья. — Тбилиси, 1979. — С. 47—53.

¹³ *Клингер В.* Сказочные мотивы в «Истории» Геродота. — Киев, 1903. — С. 100; *Толстой И. И.* Черноморская легенда о Геракле и змееной деве // Статьи о фольклоре. — М.; Л., 1966. — С. 134; *Макаревич М. Л.* Скифская генеалогическая легенда // СА. — 1963. — № 1. — С. 20; *Раевский Д. С.* Очерки идеологии скифско-сакских племен. — М., 1977 — С. 32—36; 54; *Aly W.* Volksmärchen, Sage und Novelle bei Herodot und seine Zeitgenossen. — Stuttgart, 1921. — S. 93—94.

¹⁴ *Граков Б. Н.* Скифский Геракл // КСИИМК. — 1950. — Вып. 34. — С. 12.

¹⁵ *Бессонова С. С.* Религиозные представления скифов. — Киев, 1983. — С. 93—98.

¹⁶ *Aly W.* Op. cit. — S. 244.

¹⁷ *Варнеке Б.* Легенды о происхождении скифов // Изв. Таврич. ученой архивной комиссии. — Симферополь, 1920. — № 57. — С. 322—323; *Русяева А. С.* Священные земли Ольвийского полиса // Тез. докл. и сообщ.: Материалы II Всесоюз. симпозиума по древней истории Причерноморья в эпоху Великой греч. колонизации. — Тбилиси, 1979. — С. 67; *Соломоник Э. А.* Граффити с хоры Херсонеса. — Киев, 1984. — С. 13.

¹⁸ *Willamowitz-Möller U.* Heracles. — Berlin, 1909. — Bd. 1. — S. 8.

¹⁹ *Граков Б. Н., Мелюкова А. И.* Об этнических и культурных различиях в степных и лесостепных областях Европейской части СССР в скифское время // Вопросы скифо-сарматской археологии. — М., 1954. — С. 43; *Раевский Д. С.* Указ. соч. — С. 73.

В. В. КРАПІВІНА

До політичної історії Ольвії середини I ст. до н. е.

Для історії Ольвії середини — другої половини I ст. до н. е. досить важливим є з'ясування питання про входження її до складу гетського державного утворення Бурбесті.

Спеціально цю проблему дослідники Ольвії не вивчали. Вважалося загальноприйнятим, що Ольвія, як і міста Західного Понту, в період з 55 до 48 рр. до н. е. була розгромлена військами гето-даків на чолі з Бурбестією; її часткове відновлення починається через деякий час¹. Думка Б. В. Фармаковського про безперервне життя на городищі² була спростована дослідженнями А. М. Карасьова, О. І. Леві, Л. М. Славіна та Н. О. Лейпунської в районі головного теменоса, агори, центрального кварталу на захід від агори³.

Детальніше проблема входження Ольвії і передусім, міст Західного Понту до складу державного утворення Бурбесті розглядається в працях дослідників, які вивчали історію гето-даків і насамперед питання виникнення у них державності. Позитивне чи негативне розв'язання цієї проблеми є одним із основних аргументів при визначенні